

a poněkud schematicky rozlišuje zdroje bezprostřední (osobní kontakty s pracujícími, schůze, usnesení i vědecké výzkumy) a zprostředkované (již zobecněné poznatky např. aktivistů, materiály z prověrek a kontrol, zobecnění a analýzy dopisů a připomínek apod.), verbální (rozhovory, výpovědi) a věcné (písemné nebo jinak materializované – např. zvukové – dokumenty), individuální (anketní listy, dopisy) a kolektivní (rezoluce, protokoly). Vhodnou metodou zkoumání masového mínění je „klasické“ anketní šetření (neboť nositeli tohoto druhu mínění jsou jednotliví lidé), zatímco ke zjišťování kolektivního mínění je třeba využít komplex zdrojů (samozřejmě zejména kolektivních). Své úvahy o zkoumání kolektivního mínění autor dovádí až k návrhům k jeho formování. Navrhovaná technologie má několik etap. V první, orientační, jde o stanovení spektra individuálních mínění o daném problému pomocí rozhovorů, besed apod. Ve druhé, měřicí, jde o to zjistit rozšířenost individuálních mínění pomocí ankety. Třetí, diskusní etapa, má posoudit společenskou účelnost nejrozšířenějších stanovisek (konzultacemi s institucemi, se specialisty, prostřednictvím mítinků i mass-médií). Čtvrtá etapa, závěrečné přípravná, obsahuje vlastní formování kolektivního mínění na základě analýzy provedené diskuse. V páté, závěrečné etapě se uskuteční referendum nebo vědecky organizovaný průzkum veřejného mínění. Čakalov tedy klade důraz na neustálou propojenost a dialektiku procesů formování a zkoumání veřejného mínění.

Značná pozornost je v monografii věnována otázkám výběrových postupů. Autor doporučuje pro účely výzkumu veřejného mínění vytvářet stále reprezentativní soubory, tedy panely. Jednoznačně se přiklání ke kritice často užívaného, zejména kvótního výběrového postupu a vyslovuje se pro aplikaci nezáměrného, pravděpodobnostního výběru. Charakteristická je v tomto smyslu jeho teze, že „výzkumníci, kteří používají záměrný (nepravděpodobnostní) výběr, jsou na úrovni vědy konce 19. a začátku 20. století, a nikoli na její současné úrovni“.

Dynamické, kontinuální a komplexní zkoumání veřejného mínění vytváří podle autora i určité předpoklady pro prognózování, především pro krátkodobé prognózy rozšíření vznikajícího, rodícího se mínění. Prognostické možnosti dává i využití archivovaných výzkumů pomocí sekundární analýzy (zejm. opakovaných výzkumů, v různých oblastech) či rozboru odpovědí obsahujících dynamickou informaci (např. o budoucích aspiracích respondentů). Slibné perspektivy vidí autor i ve vytvoření systému dynamického zkoumání veřejného mínění v pracovních kolektivech a v sídlech (obcích, městských čtvrtích apod.), který by obsahoval dvě hlavní složky: podsystem předběžného zkoumání, který by systematizoval různé náměty, připomínky z diskusí a schůzí, a podsystem formování kolektivního mínění. Čakalov rovněž upozorňuje, že je třeba zkoumat nejen mínění v hospodářských organizacích, ale také mínění o hospodářských organizacích.

Čakalovova monografie je reprezentativní ukázkou bulharského sociologického myšlení. Charakteristická je pro ni v tomto směru návaznost na tradice bulharské sociologické školy (např. na koncepci sociologické struktury společnosti, rozpracovanou zejména Ž. Ošavkovem a S. Michajlovem) i úzké sepětí se současnou praxí empirických výzkumů, zejména výzkumů veřejného mínění v BLR, opírajících se o velkoryse budovaný systém centrálních i oblastních sociologických pracovišť. Přes tato svá „bulharská specifika“ však kniha bezesporu přináší v řadě směrů inspirativní myšlenky i pro československé badatele, ať už jde o rozlišování druhů veřejného mínění, které je základem pro diferenciaci používaných přístupů metod a technik, o otázku přípravy sociologických výzkumů, tvorby indikátorů a informačních systémů, o technologii formování veřejného mínění i o důraz, který se klade na vztah sociologie a řízení sociálních procesů atd. Své zaujaté čtenáře by si nepochybně získala i v českém či slovenském překladu.

Stanislav Hampel

St. Kosiński: Socjologia ogólna: Zagadnienia podstawowe (Obecná sociologie: Základní problémy)

Varšava, PWN 1987, 270 s.

Po dlouholeté přestávce je to další původní polská práce na téma obecné sociologie, která dobře poslouží jako úvod do studia této vědy. Její autor, který již vydal spolu s I. Machajem jednu učebnici sociologie (Podstawy socjologii, Lublin 1981), jak uvádí v předmluvě, využil k sepsání této knihy své dvacetileté pedagogické zkušenosti, které získal na univerzitě v Lublinu.

Kniha má celkem třináct kapitol, z nichž první dvě jsou věnovány *historickému úvodu*: první předvědecké etapě sociologie a jejím předchůdcům, druhá pak vzniku a počátečnímu vývoji sociologie. Předvědecká etapa sociologie má podle autora dva zdroje: lidovou moudrost a sociální filozofii. Vědecká etapa začíná Comteovým „Kursem pozitivní filozofie“, který začal vycházet od r. 1830. Ambicí většiny věd, praví autor, a to nejen humanitních, je vyvozování jejich počátků z intelektuální kultury starověkého Řecka. V tomto smyslu je možno za prvního sociologa považovat Platona (427–347), který své názory na společnost vyložil v díle *Ústava*. Jeho kritickým pokračovatelem byl Aristoteles (384–322) svým spisem *Politika*, který, podle P. Rybického, je prvním sociologickým pojednáním. Z bohaté tvorby tohoto filozofa je pro sociologa nejzajímavější jeho pojetí „tříaspektové teorie společenské struktury“, vykazující antiplatonskou ideu jednoty v rozmanitosti. První aspekt, zvaný rodinný, vyplývá z antiindividualistické orientace: nesamostatný jedinec potřebuje žít v rodině, ale ani ta není soběstačná a spojuje se proto s jinými rodinami v obec, která se integruje – rovněž jako nesoběstačná – s jinými obcemi a vytváří stát, který je teprve soběstačným společenským celkem, garantujícím jedinci šťastnou existenci. Druhý aspekt, třídní, je vyjádřen podílem společnosti na pospolitostech, v nichž dominujícím svazkem je identita funkcí vyplývající ze společenské dělby práce a ze vzájemného poskytování služeb. Třetím aspektem této Aristotelovy koncepce společenské struktury, nejpodstatnějším, je majetnost, představující kritérium, které umožňovalo třídit lidi na bohaté a chudé. Mezi oba tyto extrémy umístil Aristoteles „střední stav“, s nímž sympatizoval. Autor recenzované publikace pak připomíná historicky důležitý pojem řecké „polis“, instituce, která měla znaky městského státu, lokálního společenství („společnosti“) a společnosti („společenstwa“) jako širší pospolitosti („zbiowości“). Polis podle Platona a Aristotela představovala nejen formu státnosti, ale i způsob života, a proto oba hledali hlavně zásady a mechanismus soužití občanů v rámci této politické struktury. Výčet myslitelů, kteří pojednávali o společnosti, je v knize neúplný a chybí v něm několik významných jmen, například Campanella a další. Za jednoho z přímých předchůdců sociologie pokládá Kosiński C. H. Saint-Simona (1760–1825), který usiloval o přetvoření raně kapitalistické společnosti a pociťoval nedostatek teoretických základů pro své reformátorské snahy. Svou nauku o společnosti nazval „společenskou fyziologií“ a pro některé badatele v dějinách sociologie je jeho nauka dostatečným důvodem k tomu, aby tohoto utopického socialistu pokládali již za tvůrce sociologie.

Reflexe nad životem společnosti mají dlouhou a bohatou tradici. Proč potom sociologie jako věda o struktuře a zákonech vývoje společnosti vznikla tak pozdě, táže se autor a uvádí tři činitele, kteří způsobili opožděný vznik sociologie. Prvním byla obtížnost přesného vymezení předmětu sociologických výzkumů a jeho složitost (jeho složkami jsou různorodé jevy a společenské procesy, které se rychle mění, a proto je předmět sociologie více komplikovaný). Dávni badatelé se koncentrovali na problematiku státu a církve a opomíjeli spontánně se vytvářející a projevující formy života různých pospolitostí. Teprve „badatelská penetrace“, jak říká autor (s. 20), těchto neformálních aspektů a složek společenské skutečnosti vytvořila podmínku sine qua non vzniku sociologie. Druhým činitelem byl pomalý rozvoj metodologie společenských věd a třetím činitelem byl nedostatek obecně akceptované definice společnosti a jiných, pro tuto vědu centrálních pojmových kategorií. Hlavním tvůrcem sociologie byl až A. Comte, který terminu sociologie užil poprvé až ve čtvrtém díle svého *Kursu pozitivní filozofie* (1837), když zpočátku nazýval sociologii „společenskou fyzikou“. V historicky orientované části své knihy se pak Kosiński věnuje ještě „sociologickým koncepcím marxismu“ a sociologickým směrům na přelomu 19. a 20. století. Věnuje zde též pozornost historii polské sociologie od jejích počátků až do současnosti (s. 38–48).

Třetí kapitola pojednává o současných orientacích v sociologii a o marxistickém pojetí této vědy. Autor tu z marxistického hlediska rozebírá neopozitivismus, behaviorismus, analytickou sociologii (nazývanou též humanistickou sociologie), funkcionalismus, institucionalistickou orientaci, symbolický interakcionismus (a jiné varianty tohoto směru) a neo-evolucionismus. Již předtím se autor dotkl otázky „schizmatu“ mezi marxismem a sociologií a nyní uvádí, co vedlo k tomu, že marxismus a sociologie se vyvíjely v odlišných směrech: 1) sociologie byla buržoazní vědou, všichni její představitelé před Marxem toužili po zdokonalení a nikoli po likvidaci kapitalistického systému; 2) sociologie vznikla jako „pozitivní věda“ nezávislá na filozofii, zatímco marxismus budoval vědu o společnosti na jejích filozofických základech; 3) marxismus je „aktivistickou doktrinou“ a bývalá sociologie, zvláště pozitivisticko-evolucionistická, pozorovala objektivní jevy a procesy, poskytovala jen sociotechnické direktivy pro široce pojaté sociální

praktiky, ale sama nebyla složkou společenské praxe. K vzájemnému sblížení marxismu a sociologie došlo teprve nedávno a začali je takoví významní sociologové nemarxisté i antimarxisté jako V. Pareto, E. Durkheim, F. Tönnies, M. Weber a další. Tito sociologové zabývající se makrosociální problematikou nemohli opomenout historický materialismus. Nejdéle se tomu mohla vyhnout americká sociologie, koncentrující se hlavně na rozvoj mikrosociologie. Za příklad tvůrčího využití historického materialismu v sociologických výzkumech považuje autor publikace L. Krzywického (1950, 1974). Marxistická sociologie se liší od jiných typů sociologie tím, že se opírá o základy historického materialismu. Přijetí těchto teoretických a metodologických základů znamená, že se ve výzkumech preferuje makrosociální problematika, konkrétně historické pojetí společenských jevů, za hlavní faktor společenského vývoje se uznává třídní konflikt, společenské jevy se chápou dialekticky atd.

Ve čtvrté kapitole, nazvané současná sociologie jako věda, se autor pokouší charakterizovat vědeckou podstatu marxistické sociologie a její předmět. Přijímá vymezení předmětu sociologie, které podal J. Szczepański (1967): předmětem sociologie jsou „jevy a procesy vytváření se různých forem pospolitého života lidí („życia zbiorowego ludzi“), struktury těchto pospolitostí, jevy a procesy v nich probíhající, vyplývající ze vzájemného působení lidí na sebe, síly seskupující a síly rozkládající tyto pospolitosti, změny a přetváření v nich probíhající“ (s. 64 a násl.).

Pátá kapitola je věnována společenskému životu a jeho podstatě. Autor zde píše o přírodních (biologických, geografických a demografických) podmínkách života společnosti, o jeho ekonomických základech a kulturních vlivech, které jej utvářejí. Pozornost věnuje pojmu a funkci masové kultury, již rozumí obsahy šířené prostřednictvím masmedií. Také ve výkladu „mechanismů vlivu kultury na společenský život“ se autor, tak jako v řadě dalších případů, přidržuje výkladu, který podal již Szczepański. Pojednává se tu o socializaci, osvojování systému hodnot, utváření vzorců chování, konstruování modelů či ideálů chování, institucí a systémů.

Obsah šesté kapitoly tvoří téma osobnosti a postoju, jedince a společnosti. Autor zde akcentuje pojem „společenská osobnost“ („osobowość społeczna“) a chápe ji, šířeji definovanou, jako „dynamickou organizaci idejí, postojů a návyků vybudovaných nad biologickou přirozeností“ (s. 95). Osobností člověka se zabývá hlavně psychologie a „sociologie analyzuje pouze společenskou osobnost“; přesněji zde rozdíl mezi oběma přístupy není postižen. Vedle běžných témat, jako jsou kulturní ideál osobnosti, sociální role atd. se zde setkáváme s tématem, v marxistické sociologické i psychologické literatuře donedávna vzácným, s problematikou jáství („jaźń“). Autor zde reprodukuje pojetí A. Podgoreckého (1969), které bylo vypracováno ve vztahu k patologii společenského života, a rozlišuje čtyři druhy jáství: prvotní (vlastní pojetí sebe sama), fasádové (vlastně pozitivní autoprezentace, „reklamování vlastní osoby“ vychvalováním se apod.), odražené (obraz toho, co o jedinci soudí druzí) a objektivizované (vlastní globální sebeocenení, „nejpřiměřenější pohled na sebe sama“, podložený syntézou zkušeností). Přehled konvenčních typologií osobnosti (E. Kretschmer, C. G. Jung a E. Spranger) obohacuje autor o méně známou, ale sociologicky cennější typologii F. Znanieckého (1974), vycházející z dominantních hledisek na výsledky procesu socializace.

V sedmé kapitole se pojednává o komponentách společenské vazby, která je chápána jako úhrn vztahů, spojení a závislostí soustřeďujících jedince v lidské pospolitosti, přičemž se uplatňují objektivně formální a spontánně subjektivní činitelé (těmi se zabývají hlavně sociální psychologové, především jako jevem identifikace). Podle starších teorií rozhodovaly o spojitosti a trvalosti lidských pospolitostí dva typy organizace: státní (politická) a církevní (náboženská), což autor pokládá za nedostačující, neboť se později ukázalo, že se zde uplatňují i další činitelé, jako je národní existence, život etnických skupin. Organizačně právní činitelé posilují nebo zeslabují taková pojítka, jako jsou společenské normy, vzorce chování, kulturní hodnoty, tradice a další. Mezilidské vazby vznikají většinou z bezprostředních setkání, která sociologové nazývají styčností („styczność“). Styčností je systém nejméně dvou osob a materiálních nebo duchovních hodnot, které jsou předmětem vzájemného styku. Rozlišuje se prostorová, psychická a sociální styčnost.

Obsah zbývajících kapitol tvoří analýza společnosti z hlediska jejích mikrostruktur (soubor, skupina a zejména „rodina jako základní společenská mikrostruktura“), národ a stát (jeho podstata, geneze a dynamika), role politických stran, role vědomí ve vývoji společnosti, procesy přetváření, konflikt a dezorganizace, společenská hnutí), procesy stírání rozdílů mezi městem a venkovem a další. Nacházíme zde některé nové náměty, například v tématické části, nazvané *Činitelé společenského rozvoje*, za něž

autor pokládá zejména vědecké a technické inovace, společenská hnutí (přesouvání se lidí ve společenském prostoru) a „difúze – pronikání kultur“, čím se rozumí pronikání vynálezů a technologických vymožeností z krajín civilizačně vysoce rozvinutých do krajín s nízkou úrovní rozvoje. Velké a rozmanité změny v Evropě způsobilo z Ameriky přenesené pěstování brambor, kukuřice a tabáku. Společenská hnutí aktivně přetvářejí skutečnost tím, že vytvářejí nové systémy hodnot, institucí atd. Sociologové je dělí na reformátorská, revoluční a expresivní. *Poslední kapitola* je věnována třídní struktuře a její přeměně v Polské lidové republice.

Recenzovaná publikace je především dobře „didakticky postavenou“ učebnicí sociologie, což se o řadě publikací tohoto druhu nedá říci: autor ze svého oboru vybral podstatné informace, srozumitelně a na řadě zdařilých příkladů vysvětlil základní sociologické pojmy a koncepty a vše uspořádal v přehledném systému. Nejde tu však o pouhou kompilaci, je to dobře napsaná kniha, která umožňuje spolehlivou orientaci v základech současné marxistické sociologie, jak je s tradičním svérázem, totiž s akcentem na empirii, pěstována předními polskými reprezentanty této vědy.

Milan Nakonečný

M. Crozier: *État modeste, État moderne. Stratégie pour un autre changement* (Skromný stát, moderní stát. Strategie další změny)

Paris, Fayard 1987, 320 s.

Již více než čtvrt století působí Michel Crozier jako bystrý analytik špatného fungování byrokratických systémů. Proto nepřekvapí, že jeho zatím poslední práce je věnována instanci, která je jedním z historických zdrojů a dosud zůstává živnou půdou fenoménu byrokracie, tedy státní správě.

Crozier analyzuje proměny francouzské politiky posledních dvaceti let, aby došel k závěru, že oblast státní správy byla jím dotčena jen nepatrně. Ani poměrně radikální výměny osob a politických programů nedokázaly narušit poklid všudypřítomného a všemocného státu a jeho úředníků navyklých rozhodovat na základě abstraktních pravidel a z hlediska obecných pohledů, tedy většinou neadekvátně.

Stát neobyčejně zmohutněl zejména po druhé světové válce, jeho správa zaměstnává rostoucí procento ekonomicky aktivních, jeho daně absorbují rostoucí část příjmů obyvatelstva. Na počátku tohoto růstu působily státní intervence jako mocná modernizační síla při přeměně zastaralých struktur až dosud převážně agrární společnosti. Dalo by se předpokládat, že stát, který aktivně zasahuje do rozvoje společnosti, se bude sám modernizovat, že správa určená pro modernizační zásahy se sama stane modernější. Toto mínění sdílel sám Crozier ještě v době, kdy psal svou práci *Fenomén byrokracie*. Po dvaceti letech konstatuje, že se změnila pouze formy administrativního života, logika fungování správy však zůstala nezměněna.

Ve fungování státní správy nalézá Crozier s politováním potvrzení svých domněnek, které formuloval, když v první polovině let šedesátých popisoval bludný kruh byrokratických disfunkcí. Nyní Crozier ukazuje, jak sama povaha státních zásahů znehodnocuje mnohdy nepopíratelné osobní kvality jednotlivých úředníků. Akce státu vedené pod heslem obecného zájmu budou mít právě vinou své obecnosti vždy omezující povahu zaměřenou v principu proti nečekaným inovacím a netypickým řešením. Ve snaze prosadit abstraktní veřejný zájem má stát nutně tendenci preferovat kontrolu, zvláště kontrolu konformity. Jeho aktivita, o níž se domnívá, že je vrcholně stimulující, je ve skutečnosti paralyzující. Tyto vlastnosti státní intervence nebyly příliš významné v době, kdy každá změna probíhala v rozpětí celých generací. Stávají se však neúnosnými v situaci, kdy schopnost inovace se stává jedinou zárukou přežití v rychle se měnícím vnějším světě. Sama povaha akce vede úředníky k iluzornímu řešení – „obohacují“ své formuláře o položky vypovídající o živé realitě.

Autor *Zablokované společnosti* tak nalézá přímo v principech, na nichž je postavena veřejná správa, klasický znak každé byrokracie – nutkavou snahu vyvozovat z dřívějších chyb právě takové závěry, které vedou k posílení těch mechanismů, jež minulé chyby zplodily.

Crozier není anarchista, i když tvrdí, že intervencionistický stát nelze změnit jeho oblíbenou metodou –